

ПЕТАР ПИЈАНОВИЋ

ТРАДИЦИЈА ИЛИ: *САДАШЊИ ТРЕНУТАК ПРОШЛОСТИ*

Књижевни погледи Александра Јовановића

Већ давне, 1988. године Александар Јовановић је објавио краћи есеј „Лирски дијалог са традицијом и културом”, чији је наднаслов „Поезија и памћење”. Наслов и наднаслов тога текста са кључним речима (дијалог, традиција – садашњи тренутак прошлости, култура, памћење) могу да се разумеју као веома битне одреднице Јовановићевог бављења књижевном критиком и историјом књижевности, односно тумачењем и вредновањем. Поменуте одреднице не тематизују само питања која је он истраживао већ истичу и важне чиниоце његовог приступа уметности речи. Када се овоме дода да исти тај есеј поименице помиње и песнике којима ће се Јовановић тек бавити (Васко Попа, Миодраг Павловић, Бранко Миљковић, Иван В. Лалић, Борислав Радовић, Љубомир Симовић) постаје јасно да је тај његов текст нацрт будућих књига овог врсног тумача српске поезије и прозе. До године у којој је настао есеј „Лирски дијалог са традицијом и културом”, он је објавио само књигу *Облици у души: њесничтво Душана Васиљева* (1986).

Мада по превасходству није био теоретичар него тумач књижевности, лична гледишта и вредносни систем водила су Александра Јовановића и у мале теоријске огледе. Они се могу разумети као нужна предрадња, тачније „чишћење терена”, или покушај да се изгради поуздан систем књижевног мишљења и вредновања у којем ће све – методолошки, термилошки и аналитички – бити на свом месту. Са тим изазовом Јовановић се суочио и у поменутом есеју. Он у истом контексту помиње и промену значења често

коришћеног термина родољубиво песништво. Та промена значења налази разлоге у и ауторовом следећем ставу:

Оно што су песницима некада били народ, националне победе и порази, данас су језик, култура и цивилизација којима припадају. Језик, култура, цивилизација и припадност језичког субјекта њима присутни су и у површинским и дубинским слојевима песме, другачије речено и на тематском и на формалном плану.

Једном речи, и у самој поезији, на нов начин схваћеној, историјска веродостојност нашла је алтернативу у културолошкој осмишљености родољубиве песме. Таква поезија „не сведочи него осмишљава и завршену прошлост сагледава као отворену могућност”. Та могућност је садашњи и културом призвани тренутак прошлости. У томе се огледа Јовановићев наука о песми и живој традицији у којој песма у променама постојећег реда вредности продужава своје трајање. Но, такав наука не односи се само на родољубиву поезију већ и на Јовановићево разумевање целе књижевности као интегралног дела укупне националне културе.

Генерација Јовановићевих исписника на студију књижевности, рођена средином минулога столећа, стицала је књижевнотеоријска знања учећи на најбољим примерима руског формализма, америчке Нове критике, чешког и француског структуралиста, немачке интерпретације и немачко-пољске феноменологије. Важне прилоге књижевности мисли XX века дали су и неки теоретичари поникли у Румунији и Бугарској. Наше наслеђе у том смислу доста је оскудније – нарочито ако се оно посматра у европском контексту. Ипак, међу факултетским професорима памте се одлични познаваоци оног што је било актуелно у књижевности теорији, па су они та знања са успехом преносили студентима. Посебну заслугу у томе имају професори Никола Милошевић, Зоран Гавриловић и Светозар Петровић, те чувени германиста Зоран Константиновић. Бројни су страни теоретичари кроз чије је књиге пролазила поменута генерација студената у жељи да овлада најважнијим књижевним методама и начелима тумачења. Један од тих аутора је и Томас Стернс Елиот. Његове *Изабрane тџекстивове*, с извршним предговором Јована Христића, објавила је београдска Просвета 1963. Елиотову књигу, посебно чувени текст „Традиција и индивидуални таленат”, студенти књижевности посвећено су читали и коментарисали.

Јовановићев есеј „Лирски дијалог са традицијом и културом” управо и призива Т. С. Елиота. Аутор есеја парафразира Елиотов став да је песников дух „нека врста посуде у којој се сакупљају и

гомилају безбројна осећања, реченице, слике” остајући ту „све док се не окупе сви чиниоци који могу да се сједине и образују нову сложеницу”. Уз парафразу иде и коментар: „Оно што сједињује разнолике чиниоце у песништву, јесте, заправо, песнички субјект / појединац и његов лични однос према времену у којем живи и оном које му је претходило”. Таквим ставом о улози песничког субјекта и стваралачког поступка у коме се прожима прошло и садашње време долази се до онога што у томе јесте традиција. Најједноставније речено, традиција је *садашњи ирениуиак ирошлосиш*. У елиотовском тумачењу – песма која тематизује прошлост јесте дијалог две прошлости: једне која је завршена и друге која живи у чину писања.

Пожељно је да тај чин обележи *новина*, јер је *новина*, истиче Елиот, „боља од понављања”. У вези са тим: у уметности и јесте вредно оно што је ново и индивидуално, непоновљиво и трајно. Ако се од тога полази, што потврђује Елиот и Јовановић који га следи, онда за крајњи учинак певања неће бити довољна само тема већ и улога песничког поступка и средстава изражавања. Поступак треба да помогне песнику да, када, на пример пева о прошлости, ту прошлост приближи старим топосима и звуком, али и да је осадашњи духом свога времена. То, каже Јовановић, чини да Васко Попа у збирци *Усйравна земља* или Иван В. Лалић у песми „1804”, као и Борислав Радовић у неким својим песмама користе старе и заборављене речи. На тај начин песник активира „одређено језичко памћење и послушкује његове могућности у *данашњим сийуацијама и временима*”. То је важан поетички став.

У вези са тим треба подсетити да Виктор Шкловски у огледу *Ускрснуће речи* (1914) помиње како се у песничкој употреби старинским речима враћа „стари сјај”. То је зато што се полуразумљиве и „напрегнуте” речи противе аутоматизацији, а то значи да „отежавају” процес читања и чине видљивим ту „повлашћену” лексику у песничком тексту. Такве речи уносе у језик *сликовийиу новину* коју је Шкловски очекивао у поезији руских футуриста. Занимљиво је још да отприлике у исто време када он пише *Ускрснуће речи*, Милош Црњански у програмском „Прологу” казује како би да пева „мало нове песме”. Иако друге врсте, та линија модерности иде све до српских неосимболиста којима се Александар Јовановић бавио са великим успехом.

У том оквиру сагледан, Јовановићев есеј „Лирски дијалог са традицијом и културом” занимљива је пролегомена за његова тумачења главних токова српске књижевности, посебно поезије, у другој половини XX и почецима XXI века. У свему томе песма се разумева као важан естетски предмет. Њена семантичка носивост

је таква и толика да чак и родољубиве песме, бар оне најбоље, излазећи из своје дословности не певају о „припадности песника своме народу, оне сведоче о припадности песника – а то је много више – једној традицији, култури, језику”. Зато Александар Јовановић каже да та поезија „није поезија непосредног искуства и непосредне емоције већ поезија културе и посредног искуства”. Пошто песништво постоји у језику и изразу није га могуће тумачити споља него изнутра, дакле оним што оно и јесте. Пошто је песништво и чињеница културе, такав оквир налаже да се у његовој обради призове и културно памћење које песма активира.

Есеј „Лирски дијалог са традицијом и културом” рани је рад Александра Јовановића о разумевању песничког текста или расправа о тумачењу песме. У њему је аутор поставио своја начела тумачења која у наредним радовима нису мењана него тек дограђивана. То потврђују и две важне његове књиге: *Поезија српског неосимболизма* (1994), па и она под насловом *О светлости сјаријој од несреће* (2020). У завршном делу монографије о неосимболизму поново је у расправу укључен Елиот и његова „Традиција и индивидуални таленат”. Из тог есеја реферисан је и Елиотов став да свако ново дело мења постојећи поредак вредности у књижевноисторијском низу. Суштина је те промене, истиче Елиот, у томе да „садашњост исто толико мења прошлост колико прошлост управља садашњошћу”. Овај став, који Јовановић уводи у расправу, мења његов оквир тумачења у толико што га из подручја критике проширује и на историју књижевности. Бирајући сопствену традицију сваки *песник индивидуалног талента*, такође, бира и своју поетику, а, зависно од вредности певања, и своје место у књижевној историји.

Уводни текст књиге *О светлости сјаријој од несреће*, која уз изврсне интерпретације садржи и иманентну историју српског песништва XX века, још једном отвара питање односа прошлости и њеног садашњег тренутка у поезији. У том тексту нарочити значај имају две Јовановићеве напомене. Прва јасно каже да је српска поезија XX века призвала своје претходнике из прошлих времена и омогућила им „да још једном проговоре и да буду наши удаљени савременици”. Друга напомена је реплика и резиме већ помињаног става. Њен је смисао двозначан: најбоље песме српског песништва XX века сведоче његов *унушањи развој*, чиме се показује дијалог предака и потомака или *дијалоичности* и *интертекстуалности* њиховог певања.

По свему се види да је Александар Јовановић од раних текстова, какав представља „Лирски дијалог са традицијом и културом”, потом радова из средњих година које узорно представља

Поезија српског неосимболизма, па до последње књиге (*О свећлосћи сћаријој од несреће*), системски градио своју књижевну мисао. Она је полазила из теорије или од питања поетике, настављала се промишљањем начела тумачења уметничких дела, налазећи потпуни исход у интерпретацији и вредновању српске поезије и прозе XX века. Та три вида Јовановићевих књижевних погледа дошли су до изражаја и у тумачењу појединих песама. Пре свега, то потврђује књига *О свећлосћи сћаријој од несреће* чији је поднаслов *Есеји о српској поезији и култури*. Она сабира радове нашег аутора, у највећем броју писане за научне скупове у организацији Института за књижевност и уметност из Београда, у периоду од 1992. и све до године у којој је објављена ова његова књига (2020).

Александар Јовановић је с разлогом писао да су књижевна дела културне чињенице. У обимом невеликој, али изванредној лексиконској синтези под насловом „Српска култура” (2014) такође је писао да „најбоља дела српске културе никада нису кидала везу са традицијом у којој су настала”. Зато у његовом критичком апарату термини или синтагме *култура*, *традиција*, *памћење*, *садашњи тренућак прошлости*, *удаљени савременици*, *унућарњи развој*, *књижевни пресици* и *поштомци*, *дијалoичности* и *интертекстуалности* имају изузетно значајно, односно повлашћено место.

Све те елементе на плодан начин увезује Јовановић у два текста своје последње књиге. Први је „Крв ипак није вода / Над песмом ’Плава гробница’ Ивана В. Лалића”, а други „Од песничког опела до песничке литургије / Над поемом ’Плава гробница – Видо’ Милосава Тешића”. Разуме се, те две песме јесу *лирски дијалoи са традицијом и културом*, тачније песнички коментар Бојићеве „Плаве гробнице” која се у том интертекстуалном дијалогу јавља као прототекст. Култура сећања као евокација трагичног догађаја из српске историје опеваног у стиховима Милутина Бојића, Ивана В. Лалића и Милосава Тешића има три степена. Први степен је Бојићева песма као изворник. За њу ће у књизи *Стих и памћење. О поезији и поезици Милосава Тешића* (2018) Јовановић рећи да је пример оцаббинског песништва. Пошто „крв ипак није вода”, и Лалићева и Тешићева песма истога су жанра.

Указујући на сродности и разлике Бојићеве „Плаве гробнице” као узорка и Лалићеве „прераде” ове песме, Јовановић закључује да је та *група* „Плава гробница” „немогућа без прве, али ни прва више не може да буде иста после друге”. То још значи: „Иако је Бојићева песма већ одавно ушла у памћење наше културе, Лалић је њу својим стиховима учинио и новом и семантички богатијом”. *Трећа* у том истом тематском низу јесте Тешићева поема „Плава

гробница – Видо”. У њој се, запажа Јовановић, препознаје „посвећенички призив двојице песникових великих претходника, Милутина Бојића и Ивана В. Лалића”. Тумачећи значења, топосе и форму Тешићеве поеме у мрежи текстова у коју су уплетене близначке песме Милутина Бојића и Ивана В. Лалића, тумач изводи свој суд о том необичном триптиху у коме се огледају традиција и културно памћење, дијалогичност и интертекстуалност.

Имајући у виду Јовановићеву аналитичку логику, тематско-значењске и унутарње везе тих песама, његов закључак је природан и очекиван. У том закључку се каже да су „три ’Плаве гробнице’ неразлучиво повезане”, те да оне „траже упоредно читање и разумевање”. Он, такође, показује како је у лирској реинтерпретацији стара Бојићева песма добила *нову крв*, а Лалићева и Тешићева песничка прерада своје *дуило дно*. Тако умрежене, те три песме, са својим личним знацима, могу се читати и доживети као полифоно лирско трогласје. Оно твори и књижевноисторијски низ или временску вертикалу од целих стотину година. Ево тог низа: Бојићева „Плава гробница” (1917) – Лалићева „Плава гробница” (1989) – Тешићева „Плава гробница – Видо” (2018). Са коментарима, то је прави исход Јовановићеве упоредне анализе, односно приступа трима песмама које повезује не само тематска сродност већ и блискост особених поетика или њихово јединство у различитости. То је и доказ којим се потврђује да је жива традиција, на којој опстају те песме, лирски дијалог и садашњи тренутак прошлости. Јовановићева заслуга је у томе што је уверљивим анализама доказао да су унутарње везе између *три* „Плаве гробнице” неопозиве или аксиоматске. Када је реч о еволутивним процесима у књижевности уопште, тај закључак има и један шири смисао и значај.

Проф. др Петар И. Пијановић
Универзитет у Београду
Учитељски факултет
Катедра за српски језик, књижевност
и методiku српског језика и књижевности
petar.pijanovic@uf.bg.ac.rs